

Transformacja od „ja” do „my” jako szansa na stawanie się dorosłym. Spojrzenie na kamienie milowe dorosłości w perspektywie relacji małżeńskiej

The Transformation from ‘I’ to ‘We’ As an Opportunity
to Become an Adult. A Look at the Milestones of Adulthood
from the Perspective of the Marital Relationship

Anna Wieradzka-Pilarczyk¹

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Teologiczny

Abstrakt: Celem prezentowanego artykułu jest spojrzenie na miejsce małżeństwa w drodze ku dorosłości. Proces ten wiąże się z określonym typem transformacji i przejścia od „ja” do „my”, od samoskupienia na sobie do ofiarnej relacji we dwoje. W celu analizy tego zjawiska dokonano przeglądu i opisu teoretycznych fundamentów prezentowanego tematu, które następnie spróbowano zestawić z rezultatami empirycznych badań dotyczących kryteriów dorosłości w opinii studentów pomiędzy 18. a 30. rokiem życia. Do tego celu wykorzystano polską wersję Kwestionariusza Kryteriów Dorosłości (KKD). Wyniki badań wskazują na to, że istotnymi kamieniami milowymi dorosłości są dla studentów między innymi: przyjmowanie odpowiedzialności za własne czyny, kontrola emocji, unikanie zachowań ryzykownych, niezależność od rodziców czy zdolność zapewnienia bezpieczeństwa rodzinie. Małżeństwo, które kiedyś było ważnym wyznacznikiem dorosłości, obecnie ustępuje miejsca relacjom partnerskim. Badania jednocześnie wskazują, że wkraczanie w dorosłość i podjęcie decyzji o zawarciu trwałego, długoterminowego związku, jakim jest małżeństwo, wymaga przejścia przez dwa istotne procesy. Pierwszym jest skupienie na sobie i rozwiązanie tożsamościowego zamętu, a dopiero kolejnym zaangażowanie w relacje z innymi. Rolą znaczących dorosłych jest umiejętne wsparcie młodego pokolenia w odpowiedzialnym i świadomym przejściu od „bycia dla siebie” do ofiarnego „bycia dla innych”. Osobista zgoda na zaangażowanie w relacje i tożsamościowa identyfikacja w oparciu o trwałe więzi tworzą przestrzeń na stawanie się dojrzałym dorosłym.

Słowa kluczowe: kryteria dorosłości, związek małżeński, postawa wobec małżeństwa, wyłaniająca się dorosłość

¹ Anna Wieradzka-Pilarczyk — dr teologii, mgr psychologii, adiunkt w Zakładzie Filozofii i Dialogu Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu, e-mail: awiera@amu.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-6152-2388>.

Abstract: The aim of this article is to examine the role of marriage in the progression towards adulthood. This transformative process involves a shift from individualism to a commitment to a shared partnership. The theoretical framework underpinning this topic is explored and juxtaposed with empirical research findings on the markers of adulthood as perceived by individuals aged 18 to 30. The Polish version of the Questionnaire of Criteria of Adulthood (Kwestionariusz Kryteriów Dorosłości = KKD) was utilized for this investigation. The study revealed that key milestones of adulthood include taking accountability for one's actions, managing emotions, avoiding risky behaviours, gaining independence from parents, and the ability to provide for a family. While marriage has traditionally been a significant indicator of adulthood, partnerships are now emerging as an alternative. Furthermore, the research highlights that transitioning into adulthood and deciding to enter into a lasting relationship, such as marriage, involves two critical processes. The first implicates self-reflection and resolving identity issues, while the second entails forming meaningful connections with others. Support from significant adults is crucial in guiding the younger generation through a conscious transition from self-focus to a focus on others. By obtaining personal consent for relationships and establishing a sense of identity through enduring bonds, individuals can progress towards maturity.

Keywords: attitudes towards marriage, criteria for adulthood, emerging adulthood, marriage

Wprowadzenie

W dzisiejszym społeczeństwie proces stawania się dorosłym jest pełnym wyzwaniem doświadczeniem, dotyczącym osób w wieku pomiędzy 18. a 30 rokiem życia. Jednym z kluczowych elementów tego procesu jest transformacja od skupienia na sobie, czyli „ja”, do budowania trwałych i wiążących relacji prowadzących do wspólnego rozwoju, czyli „my”. W kontekście rozwoju osobistego i społecznego szczególną rolę odgrywa perspektywa relacji małżeńskiej — i wcześniej narzeczeńskiej — jako przeobrażającej człowieka skupionego na realizacji potrzeb osobistych w osobę gotową do poświęceń i otwartą na wielowymiarowe funkcjonowanie drugiej osoby. Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że współcześnie kultura „wyłaniającej się dorosłości”² i intensywne przemiany społeczno-kulturowe często modyfikują rozumienie i definicję małżeństwa³, którego istotą jest wspólne życie. Dziś małżeństwo rozumiane jest nie tylko jako wspólnota osób pełniących cztery zasadnicze funkcje: prokreacyjną, ekonomiczną, wychowawczą i opiekuńczą⁴. Aktualnie tym, co ma istotne znaczenie dla osób, które podejmują decyzję o zawarciu związku małżeńskiego, jest jakość relacji, która jest warunkowana

² Zob. J.J. Arnett, *Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties*, „American Psychologist” 55 (2000), s. 469–480.

³ Zob. S. Coontz, *The World Historical Transformation of Marriage*, „Journal of Marriage and Family” 66 (2004) 4, s. 974–979.

⁴ Por. Z. Tyszką, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974, s. 77.

przez określone społeczne, ale także psycho-emocjonalne kompetencje⁵. Patriarchalny system małżeński zamieniono na małżeństwo partnerskie, gdzie istotne znaczenie ma miłość erotyczna i rozwój małżonków, nie tylko jako wspólnoty, lecz także jako niepowtarzalnych osób. Małżonkowie w równym stopniu dążą do tworzenia fundamentów ekonomicznych rodziny, dzielą się odpowiedzialnością za wychowanie dzieci i troską o gospodarstwo domowe. Istotnego znaczenia nabrało także zaspokajanie potrzeb psychicznych i seksualnych małżonków, co ma doprowadzać do rozwoju ich osobowości⁶. Ta swoista transformacja w rozumieniu istoty małżeństwa implikuje liczne zmiany także w rozumieniu tego, czym jest dorosłość i jakie stoją przed nią wyzwania.

Prezentowany tekst stanowi wprowadzenie do szerszego cyklu artykułów dotyczących teoretycznego i empirycznego opisu miejsca i znaczenia narzeczeństwa i małżeństwa w intensywnym i pełnym wyzwań procesie stawania się dorosłym⁷. Analiza literatury naukowej dotyczącej wkraczania w dorosłość pozwala stwierdzić, że rola małżeństwa we wkraczaniu w dorosłość nie została jeszcze dostatecznie zbadana. Stąd w artykule podjęto w pierwszej kolejności próbę opisu okresu wyłaniającej się dorosłości (*emerging adulthood*) w oparciu o koncepcję Jeffreya J. Arnetta, wskazując na jego istotne cechy odróżniające go od okresu dorosłości, oraz kulturowe, społeczne i ekonomiczne czynniki wydłużające proces wyłaniania się dorosłości. Następnie spróbowano spojrzeć na małżeństwo jako czynnik ułatwiający dojrzewanie do pełni dorosłego i odpowiedzialnego życia.

Przedstawione badania z wykorzystaniem polskiej adaptacji Kwestionariusza Kryteriów Dorosłości (KKD), przeprowadzone w grupie studentów, pozwoliły na wskazanie kryteriów dorosłości stanowiących dla młodych dorosłych kamienie milowe w drodze ku dorosłości, a przez to stały się podstawą refleksji badawczej pozwalającej lepiej zrozumieć, jak relacje międzyludzkie wpływają na rozwój osobisty i społeczny, a także w jaki sposób proces transformacji od „ja” do „my” odzwierciedla drogę do dorosłości i pełnej dojrzałości. Opis, ocena i synteza dotychczasowej wiedzy pozwoliły ostatecznie wskazać nowe kierunki naukowej dyskusji, które należałoby podjąć w kolejnych publikacjach oraz wyznaczyć obszary do badawczego i praktycznego rozwoju w kontekście prezentowanego tematu.

⁵ Por. T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012, s. 115–117.

⁶ Por. M. Ryś, T. Sztajerwald, *Psychologiczne aspekty dojrzałości do małżeństwa*, „Fides et Ratio” 37 (2019) 1, s. 159.

⁷ Szczegółowy opis roli narzeczeństwa i małżeństwa w procesie stawania się dorosłym opisuje tekst A. Wieradzkiej-Pilarczyk, *Odnajdywanie siebie we dwoje: kryteria gotowości i dojrzałości do małżeństwa w świetle badań nad rolą narzeczeństwa i małżeństwa w drodze ku dorosłości*, w przygotowaniu.

1. Podróż ku dorosłości jako wyzwanie dla współczesnego człowieka

Dla większości młodych ludzi czas pomiędzy 18 a 25–30 rokiem życia to okres swoistej życiowej lekcji stawania się dorosłym. J.J. Arnett⁸ opisuje ten moment rozwojowy jako „wyłaniająca się dorosłość” (*emerging adulthood*). Wskazuje on, że w aktualnych warunkach społeczno-kulturowych nie można pominąć tak specyficznego etapu, kiedy młodzi ludzie, przeżywając różnorodne życiowe doświadczenia, próbują i mierzą się z rolą bycia dorosłymi jako swoistym celem, który w nieodległej przyszłości na nich czeka. Wyłaniająca się dorosłość odnosi się do okresu między opuszczeniem szkoły średniej a uznaniem się za w pełni zaangażowanych w obowiązki związane z byciem dorosłym⁹. Pojawiająca się na horyzoncie dorosłość to czas odchodzenia od zaspokajania osobistych potrzeb przez innych i wypracowanie kompetencji samodzielnej realizacji swoich pragnień i wyznaczonych celów, a także „odpowiedzialność za siebie i innych ze świadomością, że «codziennosc na próbę» się skończyła”¹⁰.

Jako cechy wspólne, charakterystyczne dla etapu rozwojowego wyłaniającej się dorosłości, J.J. Arnett wskazał: zamęt tożsamościowy, niestabilność, skupienie na sobie, poczucie bycia „pomiędzy”, poszukiwanie nowych możliwości przez wykorzystanie nadarzających się okazji¹¹, do których należą m.in. opuszczenie domu i samodzielne zamieszkanie. To także możliwość dokonywania niezależnych wyborów światopoglądowych niezależnie od osób znaczących, próba tworzenia pierwszych, trwałych związków¹² czy uniezależnienie finansowe od rodziców¹³. Autor zwraca także uwagę na specyfikę kulturową, która w pewien sposób różnicuje poszczególne komponenty tego wyjątkowego okresu. Z tego powodu twierdzi, że „zauważenie różnic w podgrupach i poszczególnych osobach jest niezbędne do pełnego zrozumienia rozwijającej się dorosłości”¹⁴. To stwierdzenie motywuje badaczy z różnych krajów do analizy poszczególnych cech konstytutywnych dorosłości w populacjach własnych krajów czy nacji. Także spojrzenie na przygotowanie do małżeństwa, jako etapu związanego z odchodzeniem od koncentracji na sobie i wzięciem odpowiedzialności za siebie

⁸ Por. J.J. Arnett, *Emerging adulthood...*, s. 469.

⁹ Por. J.J. Arnett, S. Taber, *Adolescence terminable and interminable: When does adolescence end?*, „Journal of Youth and Adolescence” 23 (1994), s. 532–535.

¹⁰ P. Oleś, *Psychologia człowieka dorosłego*, Warszawa 2012, s. 18.

¹¹ Por. J.J. Arnett, *Emerging adulthood...*, s. 471–476.

¹² Zob. R.C. Barnett, K.C. Gareis, J.B. James, J. Steele, *Planning ahead: College seniors' concerns about career-marriage conflict*, „Journal of Vocational Behavior” 62 (2003), s. 305–319; P. Cohen, S. Kasen, H. Chen, C. Hartmark, K. Gordon, *Variations in patterns of developmental transitions in the emerging adulthood period*, „Developmental Psychology” 39 (2003), s. 657–669.

¹³ Por. J.J. Arnett, *Learning to stand alone: The contemporary American transition to adulthood in cultural and historical context*, „Human Development” 41 (1998), s. 305–308.

¹⁴ Por. J.J. Arnett, *Emerging adulthood...*, s. 470.

i innych, a także przejście z pozycji poszukiwacza i przyjęcie roli zaangażowanego współmałżonka, może dostarczyć istotnych danych dotyczących wkraczania młodych ludzi w dorosłość. Robert Havighurst jako jedno z najistotniejszych oczekiwań rozwojowych tego okresu wyróżnia właśnie wybór małżonka, nauczenie się współżycia z żoną/mężem, założenie rodziny, zdolność prowadzenia domu, wychowanie dzieci, a także podjęcie odpowiedzialnego funkcjonowania w społeczeństwie i pokrewnej grupie społecznej¹⁵.

W wielu krajach Europy Zachodniej, a także w Polsce czy Stanach Zjednoczonych, zauważa się, że okres wkraczania w dorosłość uległ przedłużeniu. Jest on istotnie dłuższy w porównaniu z klasycznymi teoriami Erika H. Eriksona i Jamesa Marcii, którzy wyznaczali moment rozwiązania kryzysu tożsamości na wiek ok. 18–20 lat. Miał to być przełomowy moment świadczący o staniu się dorosłym, zaangażowanym w jasno określone życiowe cele oraz identyfikującym się z obranymi wartościami i stylem życia¹⁶. W Europie Zachodniej większość młodych potrzebuje dziś więcej czasu, niż jeszcze dekadę wcześniej, na stworzenie swojej niezależności ekonomicznej, mieszkaniowej i finansowej, ale także gotowości mentalnej do podjęcia pełnej odpowiedzialności za siebie i innych. Wyrażna różnica występuje tylko w Skandynawii, gdzie wiek opuszczenia domu to ok. 21 lat. W Stanach Zjednoczonych okres nauki bycia dorosłym kończy się średnio w wieku 25 lat. W pozostałych krajach europejskich, w tym Polsce, czas ten trwa do 30., a nawet 35. roku życia¹⁷.

W badaniach młodzi Polacy w wieku 18–25 lat deklarują się jako posiadający tylko pewne kompetencje charakterystyczne dla dorosłych, spośród których najistotniejsza jest zdolność samodecydowania, posiadanie prawa jazdy, jakiegokolwiek zatrudnienie¹⁸. Według badań Doroty Wiszejko-Wierzbickiej i Agnieszki Kwiatkowskiej do Wielkiej Piątki kryteriów dorosłości zalicza się w Polsce: 1. umiejętność samodzielnego podejmowania decyzji, 2. posiadanie życiowej mądrości, 3. umiejętność zapewnienia bytu rodzinie, 4. niezależność finansową i 5. zdolność zaplanowania kariery zawodowej. Społeczne markery dorosło-

¹⁵ M. Przetacznik-Gierowska, *Zasady i prawidłowości psychicznego rozwoju człowieka*, w: M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka, Zagadnienia wstępne*, t. 1, Warszawa 2000, s. 69.

¹⁶ Zob. J.E. Marcia, *Development and validation of ego — identity status*, „Journal of Personality and Social Psychology” 3 (1966) 5, s. 551–552; tenże, *Identity in adolescence*, w: *Handbook of adolescent psychology*, ed. by J. Adelson, New York 1980, s. 161–162.

¹⁷ Por. A.I. Brzezińska, R. Kaczan, K. Piotrowski, M. Rękosiewicz, *Odroczona dorosłość: fakt czy artefakt?*, „Nauka” 4 (2011), s. 102; R. Murawski, *Problematyka wieku dorastania*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989, s. 18; A. Wieradzka-Pilarczyk, *Tożsamość religijna młodych Polaków*, Poznań 2015, s. 253.

¹⁸ Por. D. Wiszejko-Wierzbicka, A. Kwiatkowska, *Wchodzenie w dorosłość. Ogólnopolskie badanie młodych Polaków w wieku 18–29 lat*, „Studia Socjologiczne” 229 (2017) 2, s. 163; Zobacz także: A. Walczak, *What Does It Mean to Be an Adult? Adulthood Markers in the Perspective of Emerging Adults*, „Emerging Adulthood” 11 (2023), s. 1335–1345.

ści straciły aktualnie na znaczeniu na rzecz wartości intrapsychicznych. Młode osoby nie uważają, aby istotnymi markerami wskazującymi na dorosłość były kryteria społeczne. Jednocześnie przypisują ogromne znaczenie dyspozycjom psychicznym i cechom wewnętrznym¹⁹. Spoglądając na trwałą relację, jaką jest małżeństwo, badania prowadzone w różnych miejscach na całym świecie plasują je jako jedno z ostatnich w grupie kryteriów świadczących o dorosłości²⁰.

Jeśli chodzi o tworzenie trwałego związku, to zauważamy również istotne przesunięcie w czasie wieku zawierania małżeństw (aktualnie w krajach europejskich dla mężczyzn to wiek ok. 30 lat, a dla kobiet 27 lat). Najwcześniej wychodzą za mąż Azerbejdżanki, Albanki i mieszkanki Mołdawii, najpóźniej Hiszpanki, Szwedki i mieszkanki Islandii. Podobne tendencje zauważa się wśród mężczyzn²¹. Kobiety później decydują się na pierwsze dziecko, zazwyczaj po zakończeniu ścieżki edukacyjnej i zapewnieniu sobie stabilności finansowej²². W Polsce wiek zawierania małżeństw, w stosunku do ostatniego dwudziestolecia, uległ także istotnemu przesunięciu. Jednocześnie w Polsce od kilku lat spada liczba zawieranych ślubów cywilnych i kościelnych, a utrzymuje się wysoki poziom rozwodów i wzrost związków kohabitujących. Na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku powstawało rocznie ok. 250 tys. nowych związków małżeńskich, w kolejnych latach liczba zawieranych małżeństw malała. W 2017 r. powstało 192,6 tys. małżeństw. W tym też roku rozwód uzyskało 65,3 tys. par. Aktualnie z danych GUS wynika, że w 2022 r. zawarto 155,8 tys. małżeństw, w tym wyznaniowych 79 tys. (78 tys. zawarto w Kościele katolickim). W tym też roku ponad 230 tys. przestało istnieć, ponad 60 tys. z powodu rozwodu²³.

¹⁹ D. Wiszejko-Wierzbicka, A. Kwiatkowska, *Wchodzenie w dorosłość...*, s. 158.

²⁰ Zob. także: J.J. Arnett, *Are College Students Adults? Their Conceptions of the Transition to Adulthood*, „Journal of Adult Development” 1 (1994) 4, s. 218; D. Wiszejko-Wierzbicka, A. Kwiatkowska, *Wchodzenie w dorosłość...*, s. 147–176; L. Naude, *To Be or Not to Be an Adult? Markers of Adulthood among South African Emerging Adults*, poster session, SEEA Conferences, Toronto 2019; J. Vespa, *The Changing Economics and Demographics of Young Adulthood: 1975–2016*, „Current Population Reports” (2017), <https://glsa.info/wp-content/uploads/1/2017/04/Changing-Economics-Demo-of-Young-Adulthood.pdf> [dostęp: 1.2.2024]; M.C. Buchmann, I. Kriesi, *Transition to Adulthood in Europe*, „Annual Review of Sociology” 37 (2011), s. 481–503.

²¹ *The Nations of Europe by the Average Age at First Marriage*, <https://www.worldatlas.com/articles/the-nations-of-europe-by-the-average-age-at-first-marriage.html> [dostęp: 15.6.2023].

²² Por. J. Stańczak, K. Stelmach, M. Urbanowicz, *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce*, GUS, 2016, <https://tiny.pl/7xkht> [dostęp: 15.1.2020], https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Marriages_and_births_in_Poland/pl&oldid=265876#Wzrost_wieku_kobiet_rod.C4.85cych_dziecko [dostęp: 15.3.2024].

²³ Por. Rocznik Demograficzny 2023, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2023,3,17.html> [dostęp: 15.3.2024], s. 181–249.

Powyższa sytuacja wynika głównie z transformacji kulturowej, przyjmowania zachodnioeuropejskich wzorców, dynamicznych zmian w zakresie edukacji i pracy, a także wpływu osób znaczących, dziś niejako już uwikłanych w konsumpcjonistyczno-indywidualistyczny styl funkcjonowania²⁴. Biorąc pod uwagę społeczne wyznaczniki dorosłości oraz intensywność ich czynników, Cecile Van de Velde wyróżniła w Europie cztery modele wkraczania w dorosłość. Polski model stanowi hybrydę, połączenie poszczególnych elementów prezentowanych wzorców²⁵. Kryteria dorosłości w poszczególnych modelach prezentuje poniższy schemat.

Schemat 1

Kryteria dorosłości w czterech modelach wkraczania w dorosłość w Europie

Model brytyjski	• zobowiązania społeczne
Model francuski	• aspiracje • realizacja kariery zawodowej
Model skandynawski	• samodzielność • niezależność
Model południowy	• małżeństwo • założenie rodziny

Źródło: opracowanie własne na podstawie: C. Van de Velde, *Devenir adulte Sociologie comparée de la jeunesse en Europe*. Paris 2008, <https://journals.openedition.org/osp/1876> [dostęp: 15.3.2024].

Warto zaznaczyć, że czas przygotowania do małżeństwa nakłada się właśnie na opisany powyżej rozwojowo etap, jakim jest wkraczanie w dorosłość. Okres wyłaniającej się dorosłości stanowi czas przejściowy, w którym osoby chcą być niezależne od innych, ale jeszcze nie zamierzają być odpowiedzialne za innych. Przyjmują raczej postawę „mieć”, a nie „być”²⁶. Ciężar odpowiedzialności przeniesiony jest na nie same — troszczą się o swój własny rozwój w wybranych obszarach życia, realizują swoje marzenia, skupiają na budowaniu własnej kariery i wyznaczaniu określonych celów, spychając na dalszy plan lub odrzucając wartości transcendentne²⁷. Z jednej strony uniezależnienie od znaczących dorosłych w sferze realizacji własnych potrzeb świadczyć może o dorosłym podejściu do życia, z drugiej wciąż egoistyczne samo-skupienie na realizacji jawiących się

²⁴ Por. D. Wiszejko-Wierzbička, A. Kwiatkowska, *Wchodzenie w dorosłość...*, s. 150–151.

²⁵ Zob. C. Van de Velde, *Devenir adulte Sociologie comparée de la jeunesse en Europe*, Paris 2008, <https://journals.openedition.org/osp/1876> [dostęp: 15.3.2024].

²⁶ Por. B. Grulowski, *Sakramentalność małżeństwa w aspekcie psychologicznym*, Pelpin 2006, s. 49–51.

²⁷ Por. A. Wieradzka-Pilarczyk, *Tożsamość religijna...*, s. 174–180.

przed młodym człowiekiem licznych hedonistycznych i konsumpcyjnych możliwości stawia przed znakiem zapytania jego dojrzałość i samą chęć bycia odpowiedzialnym dorosłym.

2. Znaczenie instytucji małżeństwa w procesie wkraczania w dorosłość

Jak już wspomniano, przesunięcie wieku wkraczania w dorosłość związane jest także z podjęciem decyzji o zawieraniu związku małżeńskiego. Obecnie mówi się o tzw. syndromie opóźniania²⁸, który objawia się mniejszą częstotliwością zawierania małżeństw, wzrostem popularności alternatywnych form życia (w tym życia w pojedynkę jako singiel z wyboru), opóźnianiem decyzji o posiadaniu dzieci oraz wydłużaniem edukacji, co utrzymuje zależność młodych ludzi od rodziców. Aktualnie zauważa się istotną różnicę w motywacji podjęcia decyzji o zawarciu związku małżeńskiego, a także w poczuciu ważności dokonującej się na tej podstawie życiowej zmiany. Do tej pory dla wielu osób był to krok milowy w dorosłość, diametralnie zmieniający ich sposób patrzenia na siebie oraz na otaczającą rzeczywistość. Współcześnie związany jest niejednokrotnie ze wspólnym zamieszkaniem, dzieleniem odpowiedzialności za tworzenie gospodarstwa domowego, budowaniem wspólnej wizji życia, jednakże z otwartą furką na ewentualną szybką zmianę, gdyby „coś poszło nie tak”. Zdecydowanie większość młodych ludzi uważa, że mieszkanie ze sobą przed ślubem stanowi szansę na sprawdzenie poziomu satysfakcji z budowanego związku²⁹. Prowadzone w tym obszarze badania wskazują jednak, że wspólna kohabitacja stanowi duże ryzyko dla jakości i trwałości zawieranego w późniejszym czasie małżeństwa. Badacze określają to zjawisko jako *cohabitation effect* (efekt kohabitacji)³⁰. Przyczyną podejmowania takiej próby bycia razem, jak podkreśla Anna Kwak, może być lęk, niedojrzałość i brak gotowości do stworzenia długoterminowego, trwałego zobowiązania³¹.

²⁸ Por. K. Slany, *Socjo-demograficzne aspekty „syndromu opóźniania” i jego konsekwencje dla polityki społecznej*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 17 (2006), s. 13–25.

²⁹ Por. J.H. Larson, *The Verdict on Cohabitation vs. Marriage*, „Marriage and Family” 23 (2001), s. 8; Ż.M. Wasilewska, *Wartości i kształtowanie się tożsamości a postrzegana jakość związku kohabitacyjnego*, w: *Młoda psychologia*, red. E. Topolewska, E. Skimina, S. Skrzek, t. 2, Warszawa 2014, s. 132, <https://liberilibri.pl/> [dostęp: 15.3.2024]; I. Janicka, *Perspektywy związków kohabitacyjnych*, w: *Psychologia rodziny. Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, red. T. Rostowska, Warszawa 2009, s. 48.

³⁰ Por. S.L. Brown, L.A. Sanchez, S.L. Nock, J.D. Wright, *Links between premarital cohabitation and subsequent marital quality, stability, and divorce: A comparison of covenant versus standard marriages*, „Social Science Research” 35 (2006), s. 465.

³¹ Por. A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005, s. 113–114.

Badania wskazują więc, że decyzja o małżeństwie dziś ma istotnie mniejsze znaczenie dla grupy młodych dorosłych³² niż 20 lat wcześniej. Niemniej jednak przynajmniej dla części narzeczonych jest to ważna zmiana, która dokonuje się w ich myśleniu i przeżywaniu od momentu zgody na bycie razem „na poważnie”. Wciąż zdarza się, że traktowanie przez osoby z rodziny osób już zaręczonych, czyli niejako „o krok od małżeństwa” jako dorosłych, sprawia, że i oni sami zaczynają się tak czuć³³. Zazwyczaj jednak poczucie zmiany w przeżywaniu dorosłości zmienia się u kobiet. Dla mężczyzn decyzja ta nie wnosi nic do wizerunku siebie jako osoby mniej czy bardziej dorosłej. Trzeba też zaznaczyć, że dla osób zamieszkujących ze sobą przed ślubem narzeczeństwo nie ma charakteru przełomowego wydarzenia. Sama instytucja narzeczeństwa stanowi dla nich raczej dodatkowy balast niż okres pogłębiania relacji międzyosobowej³⁴. Jak wskazuje w swoich badaniach Iwona Przybył, dla większości młodych nie tyle narzeczeństwo, ile sam moment zawarcia małżeństwa stanowi istotną zmianę w poczuciu bycia dorosłym³⁵. Istnieje także grupa narzeczonych, dla których akt zawarcia związku małżeńskiego to tylko wyłącznie „zamieszanie”, „zwykła tradycja” czy niepotrzebny papier³⁶.

Istniejące deficyty psychologiczne występujące wśród młodych dorosłych sprawiają, że często życiowa decyzja, jaką jest legalizacja związku, staje się przerastającym ich wyzwaniem, którego się boją, przed którym uciekają lub też traktują jako zbędny element wzajemnej kohabitacji. Dla wielu osób, rozwojowo należących do okresu wyłaniającej się dorosłości, przygotowanie do małżeństwa związane jest z przyjęciem określonych norm społecznych dotyczących zachowań charakterystycznych dla osób określanych jako dorosłe i spełnieniem społecznych warunków przypisywanych dorosłości, takich jak: zakończenie edukacji, podjęcie stałej pracy, uniezależnienie finansowe od rodziców. W związku z trudnościami, jakie napotykają na drodze do pełnej niezależności, osoby w okresie wyłaniającej się dorosłości cechuje poczucie ambiwalencji co do osobistej gotowości do zawarcia małżeństwa³⁷. Zdaniem badaczy ze Stanów Zjednoczonych wkraczanie w dorosłość i jednocześnie proces zyskiwania gotowości do małżeństwa ma charakter dwuetapowy (rys. 1). Osoby, wychodząc z własnych

³² Por. I. Przybył, *Od panieństwa do małżeństwa. Zmiana statusu a transformacja tożsamości*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 4 (2016), s. 235.

³³ Tamże, s. 237.

³⁴ Tamże, s. 239.

³⁵ Tamże, s. 240.

³⁶ Por. H. Pilarczyk, A. Wieradzka-Pilarczyk, *Psychologiczne i religijne aspekty dojrzałości nupturientów do zawarcia sakramentalnego związku*, Poznań 2010, s. 184.

³⁷ Por. J.L. Tanner, *Recentering during emerging adulthood: A critical turning point in lifespan development*, w: *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century*, ed. by J.J. Arnett, J.L. Tanner, Washington DC 2006, s. 50; J. Carroll, S. Badger, D. Willoughby, L. Nelson, S. Madson, C. McNamara Barry, *Ready or Not? Criteria for Marriage Readiness Among Emerging Adults*, „Journal of Adolescent Research” 24 (2009) 3, s. 368.

rodzin, przeżywają czas przejściowy, związany z podjęciem studiów, zdobywaniem doświadczenia zawodowego, próbą tworzenia intymnych relacji. Doświadczają samodzielnej niezależności, by móc w ten sposób niejako przygotować się do nowych ról społecznych polegających m.in. na stworzeniu stałego romantycznego związku. Przechodzą one etap skupienia na sobie po to, aby jednocześnie skonfrontować się na nowo ze swoją rolą i zbudować własną tożsamość. Kolejny krok ku dorosłości to przejście od zapatrzania w swoje potrzeby ku gotowości zaspokajania potrzeb innych, także kosztem rezygnacji ze swoich planów. Badania polskie potwierdzają wyniki obserwacji młodych dorosłych w USA, wskazując, że istotnym elementem na tym etapie życia jest wspólne zamieszkanie i emocjonalne uniezależnienie od rodziców. W związku z tym, że występują istotne różnice pomiędzy postrzeganiem dorosłości a gotowością do małżeństwa, badacze traktują gotowość do małżeństwa jako wyznacznik ostatecznej dorosłości lub przynajmniej etap rozwojowy, który wymaga od młodych dorosłych większej dojrzałości³⁸.

Rysunek 1

Etapy wkraczania w dorosłość w okresie wyłaniającej się dorosłości

Źródło: opracowanie własne; na podstawie: J. Carroll, S. Badger, D. Willoughby, L. Nelson, S. Madsen, C. McNamara Barry, *Ready or Not...*

³⁸ Por. J. Carroll, S. Badger, D. Willoughby, L. Nelson, S. Madsen, C. McNamara Barry, *Ready or Not...*, s. 370–371.

3. Dorosłość w optyce studentów

3.1. Cel i metoda badań

Zasadniczym celem prezentowanego artykułu jest spojrzenie na miejsce małżeństwa w podróży ku dorosłości. W tekście podjęto próbę odpowiedzi na następujące pytania: jakie kamienie milowe uważają studenci za istotne z perspektywy wkraczania w dorosłość i w jaki sposób związane są one z tworzeniem stałego związku? Czy młodzi postrzegają małżeństwo jako istotny czynnik we wkraczaniu w dorosłość? Jaką rolę odgrywa okres rozwojowy określany jako wyłaniająca się dorosłość w przygotowaniu do przejścia z relacji skupionej na „ja” w dojrzałą relację „my”?

Na potrzeby prezentowanego tematu i zamierzonych badań empirycznych wykorzystano polską adaptację Kwestionariusza Kryteriów Dorosłości (KKD)³⁹. Biorąc pod uwagę typ badanej grupy, próbę celowaną, liczbę respondentów oraz ich wiek, a także uwzględniając różnice kulturowe i wysoki wynik współczynnika rzetelności alfa-Cronbacha przyjmuje się, że kwestionariusz spełniał warunki do prowadzenia rzetelnych i trafnych badań na próbie polskiej. Statystyki opisowe i współczynniki rzetelności alfa-Cronbacha zostały obliczone i przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1

Statystyki opisowe i statystyki rzetelności dla Kwestionariusza Kryteriów Dorosłości (KKD)

SKALA	M	Md	SD	Skośność	Kurtoza	Min.	Max.	Alfa-Cronbacha	Liczba pozycji
KKD	61,21	61	8,70	-1,41	6,37	14	86	0.8612	40

Źródło: opracowanie własne.

Skala składa się z 40 pozycji, na które ankietowani odpowiadali „tak” lub „nie”, wskazując tym samym na przynależność danego kryterium do dorosłości w oparciu o osobistą autorefleksję. Odpowiedzi, podobnie jak w oryginalnej wersji testu, tworzą siedem następujących podskal: 1. odpowiedzialność, 2. zmiana ról, 3. zachowanie, 4. aspekt biologiczny, 5. aspekt prawno-chronologiczny, 6. aspekt emocjonalny, 7. aspekt poznawczy. Przynależność pozycji do poszczególnych podskal została opisana w tabeli 3 wraz z opisem wyników.

³⁹ *Criteria of Adulthood Questionnaire (CAQ)*, J.J. Arnett, *Young people's conceptions of the transition to adulthood*, „Youth & Society” 29 (1997), s. 3–23. Adaptacja testu *Criteria of Adulthood Questionnaire (CAQ)* jest tematem osobnego artykułu, aktualnie w przygotowaniu.

3.2. Uczestnicy

Grupa badawcza składała się z 380 studentów, w przedziale od 18 do 30 lat. Wśród nich było 65,5% kobiet i 32,1% mężczyzn, ze średnią wieku 21,1 lat i odchyleniem standardowym $SD=3,02$. W ankiecie 9 osób nie podało odpowiedzi na pytanie o płeć. W celu pozyskania respondentów użyto metody kuli śniegowej. Jej główną zaletą jest szansa na pozyskanie znacznej liczby ankietowanych oraz dużej ilości potrzebnych do analiz informacji. Jednocześnie należy zaznaczyć, że metoda ta nie pozwala na stworzenie w pełni reprezentatywnej grupy badawczej. Wskutek powiązań relacyjnych osób zaangażowanych w prowadzenie badań i wypełniających ankiety wyniki mogą zostać zniekształcone. W celu uniknięcia różnych form zafałszowania wyników osoby prowadzące badania ankietowe⁴⁰ zostały szczegółowo poinstruowane, zarówno co do sposobu pozyskiwania respondentów, jak i samego procesu wypełniania przez nich ankiet.

Wśród badanych najwięcej osób deklaroowało się jako aktualnie niebędące w związku, ale otwarte na trwałą relację, co stanowi 29,4% grupy. W relacji nieformalnej, ale ukierunkowanej na sformalizowanie jest 19% studentów, w narzeczeństwie 10,8%, w małżeństwie cywilnym 1,1% respondentów i wyznaniowym — 1,8%. Razem grupa zdecydowana na tworzenie sformalizowanych relacji stanowiła 60,1% badanych. Wśród ankietowanych była grupa 23 osób funkcjonujących w związkach nieformalnych bez planów zalegalizowania związku i niezamieszkująca ze sobą, co stanowiło 8,2% respondentów oraz grupa kohabitujących, bez planów na zalegalizowanie związku — 11,5 %. Pozostałe osoby ankietowane żyją samotnie jako singiel/singielka z różnym odniesieniem do tworzenia trwałych relacji. Wśród nich 9 osób nie zamierza stworzyć trwałego związku (3,2 % pytań), 42 studentów natomiast nie zamierza stworzyć stałego związku w najbliższym czasie. Szczegółowe zestawienie statusu związku przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Status związku ankietowanych (N=380)

Status związku	Częstość	Procent
singiel/singielka (nie myślę w najbliższym czasie o stworzeniu trwałego związku)	42	15
singiel/singielka (w ogóle nie zamierzam stworzyć trwałego związku)	9	3,2
nie jestem w związku, ale jestem otwarty na stałą, trwałą relację	82	29,4

⁴⁰ Badania ankietowe zostały przeprowadzone w ramach działalności Koła Naukowego „*Fides et Ratio*” działającego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

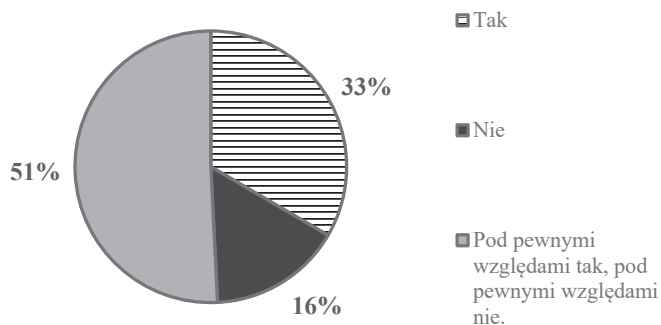
w związku nieformalnym (od niedawna, możliwość sformalizowania związku)	53	19
w związku nieformalnym (narzeczeństwo)	30	10,8
w związku nieformalnym (związek partnerski, wspólne zamieszkanie, brak planów na formalizację związku)	32	11,5
w związku małżeńskim (cywilnym)	3	1,1
w związku małżeńskim (wyznaniowym)	5	1,8
w związku nieformalnym (związek partnerski, osobne zamieszkanie, brak planów na formalizację związku)	23	8,2
Ogółem	279	100,0

Źródło: badania własne.

Na pytanie dotyczące poczucia dorosłości zawierające się w pytaniu: czy osiągnąłeś dorosłość? 125 osób odpowiedziało „tak”, co stanowi 33% ankietowanych, „nie” wybrało 61 osób (16%), a „w pewnym stopniu tak, w pewnym stopniu nie” — 194 osoby (51%).

Rysunek 2

Poczucie dorosłości według ankietowanych studentów (N=380)

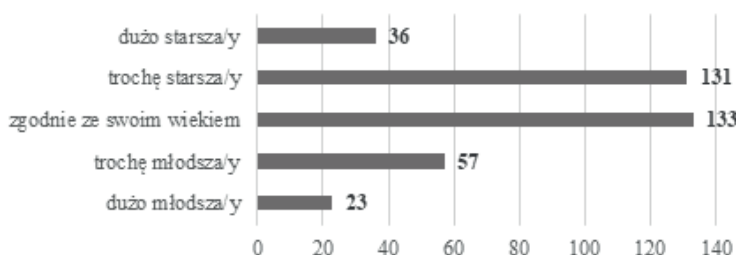

Źródło: badania własne.

Na pytanie odnośnie do własnego odczucia co do swojego wieku w relacji do innych osób będących w tym samym wieku największa liczba osób odpowiedziała, że czują się zgodnie ze swoim wiekiem (133 osoby), 131 studentów określiło swoje poczucie wieku na „trochę starsze”, a 36 na „dużo starsze”. Natomiast 57 badanych opisuje swoją relację do wieku metrykalnego jako „trochę młodsze” lub „dużo młodsze” — 23 badanych. Wykres poczucia badanych w relacji do wieku metrykalnego i doświadczenia innych osób w tym samym wieku przedstawia rysunek 3.

Rysunek 3

Autodeklaracja poczucia wieku w relacji do innych osób o tym samym roku urodzenia

Źródło: badania własne.

4. Miejsce małżeństwa w drodze ku dorosłości: analiza wyników

Kamienie milowe dorosłości oznaczają istotne zmiany i cechy, które pozwalają definiować siebie jako osobę dorosłą. Zostały one określone na podstawie analizy częstotliwości odpowiedzi „tak” na zawarte w kwestionariuszu pozycje określające cechy dorosłości. Kryteria dorosłości w kolejności od najistotniejszych do najmniej znaczących w poszczególnych podskalach zostały przedstawione w tabeli 3. Przy poszczególnych pozycjach znajduje się oznaczenie miejsca danego kryterium w hierarchii ważności wszystkich cech charakterystycznych dla dorosłości, od najistotniejszych do najmniej znaczących w opinii ankietowanych studentów.

Tabela 3

Kryteria dorosłości według ankietowanych studentów w podziale na poszczególne podskale (N=380)

LP.	Etykieta	Tak	Tak (%)	Nie	Nie (%)	Podskala
1.	Posiadanie dobrze rozwiniętego systemu samokontroli emocjonalnej (2)	356	93,7	24	6,3	Aspekt emocjonalny
2.	Bycie mniej zorientowanym na siebie oraz rozwinięcie w sobie umiejętności wczucia się w sytuację innych (9)	298	78,4	82	21,6	
3.	Nawiązanie relacji z rodzicami jako równymi nam dorosłymi (11)	288	75,8	92	24,2	
4.	Brak uzależnienia emocjonalnego od jednego lub obu rodziców (16)	271	71,3	109	28,7	
5.	Zaangażowanie w długoterminowy związek romantyczny oparty na miłości (25)	201	52,9	179	47,1	

6.	Podjęcie decyzji odnośnie do wyboru osobistej wiary i wartości niezależnie od rodziców i innych wpływów (8)	328	86,3	52	13,7	Aspekt poznawczy
7.	Ukończenie 18 lat (28)	171	45	209	55	Aspekt prawno-chronologiczny
8.	Ukończenie 21 lat (30)	131	34,5	249	65,5	
9.	Uzyskanie prawa jazdy i umiejętność jeżdżenia samochodem (32)	118	31,1	262	68,9	
10.	Ukończenie 30 lat (35)	106	27,9	274	72,1	
11.	Ukończenie 25 lat (37)	99	26,1	281	73,9	Aspekt biologiczny
12.	W przypadku mężczyzn bycie fizycznie zdolnym do stania się ojcem (31)	127	33,4	253	66,6	
13.	W przypadku kobiet bycie fizycznie zdolną do rodzenia dzieci (36)	101	26,6	279	73,4	
14.	Posiadanie wcześniejszych doświadczeń seksualnych (39)	42	11,1	338	88,9	
15.	Dorośnięcie do odpowiedniego wzrostu (40)	29	7,6	351	92,4	Odpowiedzialność
16.	Przyjęcie odpowiedzialności za konsekwencje popełnionych czynów (1)	369	97,1	11	2,9	
17.	W przypadku mężczyzn zapewnienie rodzinie poczucia bezpieczeństwa (5)	335	88,2	45	11,8	
18.	W przypadku kobiet zapewnienie rodzinie poczucia bezpieczeństwa (7)	330	86,8	50	13,2	
19.	W przypadku kobiet posiadanie umiejętności prowadzenia gospodarstwa domowego (12)	287	75,5	93	24,5	
20.	W przypadku mężczyzn posiadanie umiejętności prowadzenia gospodarstwa domowego (13)	286	75,3	94	24,7	
21.	W przypadku mężczyzn zdolność zaopiekowania się dziećmi (18)	268	70,5	112	29,5	
22.	W przypadku mężczyzn zdolność finansowego utrzymania rodziny (17)	268	70,5	112	29,5	
23.	W przypadku kobiet zdolność zaopiekowania się dziećmi (21)	256	67,4	124	32,6	
24.	W przypadku kobiet zdolność finansowego utrzymania rodziny (23)	241	63,4	139	36,6	
25.	Unikanie prowadzenia samochodu po spożyciu alkoholu (3)	344	90,5	36	9,5	Zachowanie
26.	Unikanie popełniania drobnych przestępstw, takich jak akty wandalizmu czy drobne kradzieże sklepowe (4)	340	89,5	40	10,5	
27.	Unikanie brania narkotyków i dopalaczy (10)	298	78,4	82	21,6	

28.	Stosowanie antykoncepcji, jeśli jesteś aktywny seksualnie i nie planujesz poczęcia dziecka (19)	264	69,5	116	30,5	
29.	Unikanie upijania się (22)	246	64,7	134	35,3	
30.	Bezpieczne prowadzenie samochodu bez przekraczania ograniczeń prędkości (24)	232	61,1	148	38,9	
31.	Posiadanie nie więcej niż jednego partnera seksualnego (27)	173	45,5	207	54,5	
32.	Unikanie używania wulgaryzmów/wulgarnego języka (33)	115	30,3	265	69,7	
33.	Finansowa niezależność od rodziców i innych (6)	333	87,6	47	12,4	Zmiana ról
34.	Zaprzestanie zamieszkiwania z rodzicami (14)	281	73,9	99	26,1	
35.	Wybranie kariery zawodowej i skupianie się na jej rozwoju (15)	276	72,6	104	27,4	
36.	Posiadanie stałego zatrudnienia (20)	259	68,2	121	31,8	
37.	Zakupienie domu/mieszkania (26)	175	46,1	205	53,9	
38.	Zakończenie edukacji (29)	136	35,8	244	64,2	
39.	Zawarcie związku małżeńskiego (34)	114	30	266	70	
40.	Posiadanie przynajmniej jednego dziecka (38)	85	22,4	295	77,6	

Źródło: opracowanie własne.

Do najistotniejszych kryteriów wieku dorosłego, określanych w tekście jako kamienie milowe dorosłości, ankietowani zaliczyli:

1. przyjmowanie odpowiedzialności za konsekwencje popełnionych czynów;
2. posiadanie dobrze rozwiniętego systemu samokontroli emocjonalnej;
3. unikanie zachowań ryzykownych, takich jak prowadzenie samochodu po spożyciu alkoholu czy popełnianie drobnych przestępstw (np. kradzieże sklepowe);
4. zdolność zapewnienia poczucia bezpieczeństwa rodzinie (dotyczy zarówno mężczyzn, jak i kobiet).

W pierwszej dziesiątce znalazło się kryterium dotyczące finansowej niezależności od rodziców i innych, zdolność decydowania o osobistych wyborach dotyczących wiary i wartości niezależnie od rodziców i innych wpływów oraz brak uzależnień od narkotyków i dopalaczy. Na końcu skali znalazły się odpowiedzi dotyczące biologicznego aspektu możliwości stania się rodzicem, posiadanie wcześniejszych doświadczeń seksualnych czy dorośnięcia do określonego wieku. Małżeństwo, które jeszcze 20 lat temu było ważnym wyznacznikiem dorosłego życia, w całej ankiecie znalazło się na 34. miejscu, na przedostatnim miejscu w podskali związanej ze zmianą ról. Bardziej istotne dla poczucia doros-

łości wydały się ankietowanym w tym obszarze kryteria związane z niezależnością, karierą czy zakupem domu/mieszkania. Jako najmniej istotne studenci wskazali posiadanie dziecka.

Analizując wyniki w kluczu prezentowanego tematu, można zauważyć wyraźny kryzys instytucji małżeństwa i wzrost znaczenia związków partnerskich i kohabitujących jako umożliwiających budowanie trwałych relacji. To właśnie posiadanie jednego partnera stanowi znacząco ważniejsze kryterium świadczące o dorosłości niż decyzja o narzeczeństwie a w konsekwencji — związanie się z drugą osobą trwałym związkiem małżeńskim.

W celu zbadania różnic pomiędzy grupami zastosowano analizę krzyżową z testem Chi-kwadrat Pearsona. Wartość istotności testu jest poniżej $p < 0,05$, co wskazuje na istniejące różnice międzygrupowe. Istotne, chociaż słabe różnice pomiędzy kobietami i mężczyznami występują w pozycjach wymienionych w tabeli 4.

Tabela 4

Analiza odpowiedzi z podziałem na płeć według kryterium istotności testu Chi-kwadrat Pearsona (N=371)

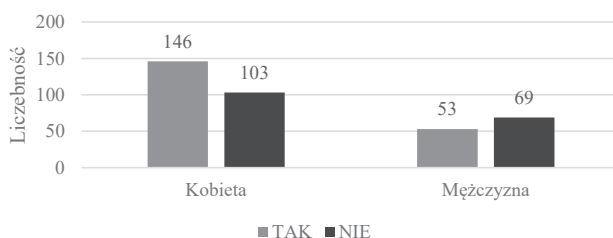
Kryterium dorosłości	Płeć				Wartość Chi-kwadrat Pearsona	df	Istotność asymptotyczna (dwustronna)
	kobieta		mężczyzna				
	tak	nie	tak	nie			
brak uzależnienia emocjonalnego od jednego lub obojga rodziców	191	58	74	48	10,337	1	,001
podjęcie decyzji odnośnie do wyboru osobistej wiary i wartości niezależnie od rodziców i innych wpływów	221	28	99	23	3,997	1	,046
przyjęcie odpowiedzialności za konsekwencje popełnionych czynów	246	3	116	6	4,770	1	,029
posiadanie stałego zatrudnienia	180	69	75	48	4,455	1	,035
unikanie prowadzenia samochodu po spożyciu alkoholu	233	16	106	16	4,648	1	,031
nawiązanie relacji z rodzicami jako równymi nam dorosłymi	200	49	85	37	5,215	1	,022
zaangażowanie w długoterminowy związek romantyczny oparty na miłości	146	103	53	69	7,599 ^a	1	,006

Źródło: badania własne.

Kobiety wyżej oceniają wymienione kryteria charakterystyczne dla dorosłości niż ankietowani mężczyźni — analizując odpowiedzi w kluczu tak/nie, widzimy, że wartość odpowiedzi „tak” w obu wypadkach jest wyższa. Jedyne w pozycji dotyczącej zaangażowania w długoterminowy związek romantyczny oparty na miłości odpowiedzi są przeciwstawne. Odpowiedzi kobiet wskazują, że jest to dla nich istotne kryterium budowania dorosłego życia, mężczyźni uważają przeciwnie. Odpowiedzi ankietowanych przedstawia rysunek 4.

Rysunek 4

Znaczenie kryterium „zaangażowanie w długoterminowy związek romantyczny oparty na miłości” z podziałem na płeć — rozkład liczbowy (N=371)

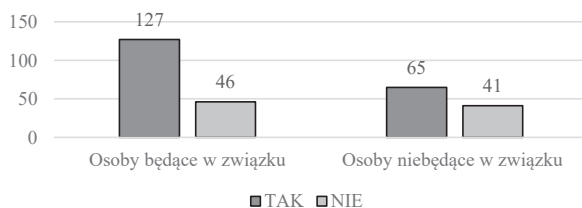
Źródło: badania własne.

Dla większości odpowiadających mężczyzn zaangażowanie w długotrwały związek romantyczny nie stanowi o dorosłości. W pozostałych przypadkach kobiety zdecydowanie wyżej oceniają wskazane kryteria jako znaczące dla etapu rozwojowego, jakim jest dorosłość.

Uwzględniając braki danych (N=101), analizy krzyżowe dwóch grup podzielonych według kryterium statusu związku na osoby będące aktualnie w związku lub nie wykazały tylko dwie istotne różnice dotyczące spojrzenia na kryteria dorosłości. Wyniki odpowiedzi dotyczącej tej pozycji przedstawia rysunek 5.

Rysunek 5

Znaczenie kryterium „zdolność mężczyzn do zaopiekowania się dziećmi” z podziałem na status związku — rozkład liczbowy (N=279)

$\chi^2(1) = 4,098$; $p < 0,05$

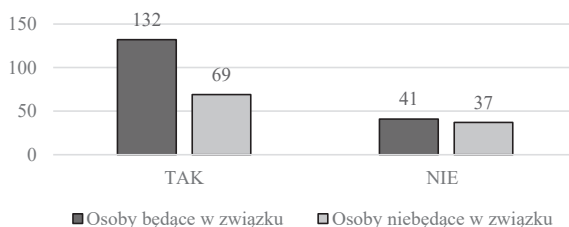
Źródło: badania własne.

Respondenci będący w związku (N=173) podkreślali istotne znaczenie dla kształtowania dorosłości kryterium zdolności mężczyzn do zaopiekowania się dziećmi. Ankietowani studenci nietworzący relacji partnerskich czy też małżeńskich (N=106) nie wskazywali na tak wysokie znaczenie tego kryterium w budowaniu dorosłości.

Podobnie dla pierwszej grupy istotne znaczenie dla kształtowania dorosłości ma zdolność kobiet do prowadzenia gospodarstwa domowego, w przeciwieństwie do grupy singli (rysunek 6).

Rysunek 6

Znaczenie kryterium „zdolność kobiet do prowadzenia gospodarstwa domowego” z podziałem na status związku — rozkład liczbowy (N=279)

$\chi^2(1) = 4,477; p < 0,05$

Źródło: badania własne.

Prawdopodobnie osoby aktualnie nieżyjące w związku, jako osoby niezależne i samowystarczalne, nie skupią szczególnej uwagi na zdolnościach osób do prowadzenia domu, co wydaje się znaczące w codziennym funkcjonowaniu osób będących w związku z drugą osobą czy też tworzących wspólnotę rodzinną.

5. Stawanie się dorosłymi jako etap uczenia się życia we dwoje: dyskusja wyników

Dokonane analizy potwierdzają przedstawione wcześniej wyniki badań mówiące o dewaluacji społecznych wyznaczników dorosłości na rzecz cech intrapsychicznych, takich jak odpowiedzialność, niezależność, kontrola emocjonalna czy unikanie zachowań ryzykownych, w tym związanych z łamaniem prawa. Jednocześnie badania przeprowadzone na potrzeby prezentowanej publikacji wskazują na to, że instytucja małżeństwa nie stanowi fundamentu dorosłego życia w ocenie ankietowanych.

W tej sytuacji można by się także zastanowić, jak przez młodych ludzi pojmowane i rozumiane jest małżeństwo oraz jakie kompetencje i deficyty do

tworzenia długoterminowych, intymnych związków posiadają młodzi, wkraczając w wiek określany jako dorosłość. W dzisiejszych czasach, gdy promuje się wartości kultury indywidualistycznej, małżeństwo może być postrzegane jako relacja międzyludzka, która ogranicza wolność i niezależność osoby, a nie ją rozwija i daje poczucie wewnętrznego spełnienia. Młodzi wkraczają w dorosłość z różnorodnymi wzorcami relacji małżeńskich w bliskim otoczeniu. Poza tym są na różnym etapie tak ważnego dla podjęcia wspólnej relacji „treningu relacyjnego i psychoseksualnego”. Przechodzą tożsamościowy zamęt i wciąż są na etapie poszukiwania własnego „ja”. Ten rozwojowy mętlik nie ułatwia im podejmowania decyzji o małżeństwie „do końca życia”. Można przypuszczać, że zasadniczo związek kobiety i mężczyzny jest przez ankietowanych młodych dorosłych interpretowany w kategoriach cywilno-prawnych i jako taki nie ma dla młodych ludzi i ich spojrzenia na dorosłe życie większego znaczenia. Potwierdzają to badania Lucyny Bakiery, w których jedynie 37,9% młodych dorosłych opisywało małżeństwo określeniami emocjonalno-fenomenologicznymi jako związek, wspólnotę, spełnienie, uczucie do drugiej osoby. Pozostałe osoby interpretowały małżeństwo w kategoriach formalnych (np. związek kobiety i mężczyzny, zmiana stanu cywilnego), powinnościowych (np. obowiązek, wyrzeczenie) czy odrzucających (np. koniec młodości, więcej problemów). Wśród ankietowanych we wspomnianych badaniach aż 1/3 żywiła wobec małżeństwa trudne uczucia, takie jak: strach, lęk, smutek, niepewność, pustkę, niechęć, a nawet wstręt i odrazę, a 21,8% nie umiało wskazać motywów wchodzenia w związek małżeński⁴¹. Potwierdzałoby to postawioną hipotezę, że większość młodych ludzi wkraczających w dorosłość nie jest jeszcze gotowa na dojrzałe podjęcie współodpowiedzialnej roli małżonków. Odsuwają od siebie wizję małżeństwa, skupiając się na myśleniu o sobie. Nie upatrują małżeństwa jako szansy na zbudowanie osobistego i wspólnotowego szczęścia. Obniżenie poziomu zaangażowania religijnego i coraz większa liczba osób religijnie obojętnych będą potęgowały takie rozumienie i podejście do małżeństwa⁴². Jednocześnie wśród dość pesymistycznego podejścia do instytucji małżeństwa dostrzega się odmienną tendencję, w której małżeństwo jest postrzegane jako możliwość realizacji swoich potrzeb i budowania partnerskich, twórczych relacji w długoterminowym związku⁴³.

Dla części młodych wkraczających w dorosłość okres do 30. r.ż. jest czasem przygotowania do przejścia z „ja” do „my”, uczenia się tworzenia trwałego związku i budowania wspólnego szczęścia. Warto jednocześnie podkreślić, że

⁴¹ Por. L. Bakiera, *Postawy młodych dorosłych wobec małżeństwa*, „Psychologia rozwojowa” 13 (2008) 3, s. 72–74.

⁴² Zob. H. Pilarczyk, A. Wieradzka-Pilarczyk, *Psychologiczne i religijne aspekty...*

⁴³ Por. L. Bakiera, *Postawy młodych dorosłych...*, s. 74.

kobiety znacznie bardziej aprobują rolę małżeńską niż mężczyźni. Prezentowane badania własne wskazują, że dla kobiet zdolność zaangażowania w długoterminowy związek jest zdecydowanie istotniejsza z punktu widzenia wkraczania w dorosłość niż w wypadku mężczyzn. Dla osób będących w związku rola kobiety jako osoby odpowiedzialnej za gospodarstwo domowe także ma wciąż bardzo duże znaczenie. Potwierdzają to wyniki wcześniejszych badań, które pokazują, że kobiety częściej niż mężczyźni definiują swoją tożsamość przez role rodzinne niż zawodowe⁴⁴.

Przyglądając się istotnym dla respondentów kryteriom dorosłości, możemy dopatrzeć się pewnego koniecznego procesu, który musi przejść młody człowiek, by móc swoje „ja” upatrywać jako dopełniający, a jednocześnie integralny element wspólnego „my”. Ankietowani wskazują wyraźną drogę stawania się dorosłym przez uczenie się odpowiedzialności za siebie i innych, gotowość do zarzucenia eksperymentowania ze światem i budowania stabilnego fundamentu bezpieczeństwa dla siebie i swoich bliskich⁴⁵. To życie zgodnie z obranymi wartościami, które są niezależne od narzuconych zasad i norm, stanowi o własnym i trwałym programie na osobiste życie. Ankietowani próbują stworzyć własny, zinterioryzowany kręgosłup wartości, tworzący fundament pod osobiste wybory i wspierający radzenie sobie z napotkanymi trudnościami. Jednocześnie jest to praca nad sobą, swoim psycho-fizycznym funkcjonowaniem. I chociaż młodzi nie zawsze od razu dostrzegają małżeństwo jako jeden z celów swojej podróży ku dorosłości, stanowi ono jednak przestrzeń i szansę na kształtowanie dojrzałych postaw, gotowości na podjęcie wiążących decyzji w oparciu o wierność, uczciwość i stałość. Zbudowanie stabilnego związku, zawarcie małżeństwa jest bowiem wyznacznikiem pozytywnie rozwiązanego kryzysu wczesnej dorosłości⁴⁶. Dobrze wykorzystany czas wyłaniającej się dorosłości może być ogromnym zasobem w podążaniu do celu, jakim jest trwały związek małżeński. Pojawiające się na horyzoncie życiowych planów małżeństwo to kolejny etap, kluczowy w procesie transformacji od „ja” do „my”, przejście od odpowiedzialności za siebie do odpowiedzialności za drugą osobę czy też grupę osób. Jest to ogromne wyzwanie dla człowieka, któremu dorosłość kojarzy się z samorozwojem, skupieniem na zaspokajaniu własnych potrzeb i realizacją osobistych planów.

Trzeba nadmienić, że człowiek dojrzewa na różnych etapach swojego życia przez zderzanie z coraz to nowymi sytuacjami, które często budują w nim nowe postawy i przewartościowują sposób myślenia i życia. Taką sytuacją jest okres

⁴⁴ Zob. J. Miluska, *Tożsamość kobiet i mężczyzn w cyklu życia*, Poznań 1996.

⁴⁵ Por. J. Carroll, S. Badger, D. Willoughby, L. Nelson, S. Madsen, C. McNamara Barry, *Ready or Not...*, s. 367.

⁴⁶ Por. E. Gurba, *Wczesna dorosłość*, w: *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Warszawa 2011, s. 294–296.

przedmałżeński w polskiej tradycji wciąż związany z zaręczynami i okresem narzeczeństwa. Małżeństwo jako instytucja pod względem prawnym jest charakterystyczne dla osób dorosłych, jednak z punktu widzenia psycho-społecznego domaga się dojrzałości adekwatnej do indywidualnego etapu rozwoju — uczy bycia dojrzałym już we dwoje. Katechizm Kościoła Katolickiego określa małżeństwo jako wspólnotę życia i miłości, która z woli Stwórcy powołana jest do świętości⁴⁷. W miłości małżeńskiej człowiek staje się „bezinteresownym darem” dla drugiej osoby, w pełni realizując swoje ludzkie powołanie. Dojrzałość dorosłego małżonka domaga się, aby na pewnym etapie życia wziąć odpowiedzialność nie tylko za siebie, lecz także za innych, być gotowym do poświęceń, umieć określić jasno swoje życiowe cele, a angażując się w nie, uwzględniać także potrzeby bliskich. Dojrzały dorosły umie określić jasno własną tożsamość, będąc otwartym na pracę nad sobą.

Istnieje związek pomiędzy rozwiązaniem kryzysu tożsamości⁴⁸, która stanowi niejako fundament dorosłości, a intymnością. Nie chodzi tu tylko o przelotne doświadczenie seksualne, które jak widać z badań, nie stanowi dla badanych bramy do dorosłości. Wiek inicjacji seksualnej w Polsce waha się między 16,9 a 17,4 lat⁴⁹, jeszcze w wieku adolescencji, co w wielu wypadkach osłabia wartość pożycia seksualnego jako kryterium dorosłości. Podjęte wobec drugiej osoby zobowiązanie pomaga w budowaniu trwałego związku. Im większy poziom zobowiązania, tym wyższy poziom intymności i satysfakcji z tworzonej relacji u osób w nią zaangażowanych w porównaniu z osobami, które brak intymności gratyfikują sobie intensywnym życiem seksualnym i wielością posiadanych partnerów⁵⁰ lub też izolują się, nie tworząc bliskich relacji, co powoduje „niezdolność do znalezienia szans dla własnej tożsamości poprzez dzielenie prawdziwej intymności”⁵¹. Bycie w bliskiej relacji stanowi komponent dorosłości, a dzięki jej pogłębieniu osoby budują własną, osobową, ale i wspólnotową dojrzałość. Warunkiem jednak budowania trwałej i odpowiedzialnej relacji we dwoje jest właściwe zrozumienie relacji małżeńskiej w oparciu o miłość, którą małżonkowie obdarowują się nawzajem w codziennej i czulej postawie wierności, odpowiedzialności i wzajemnego dojrzewania.

⁴⁷ Por. KKK, 1661.

⁴⁸ Por. L. Bakiera, *Postawy młodych dorosłych...*, s. 75.

⁴⁹ *Inicjacja seksualna*, <https://osrodkiterapii.pl/coraz-nizszy-wiek-inicjacji-seksualnej-jak-to-wyglada-w-polsce-i-innych-krajach/> [dostęp: 1.2.2024].

⁵⁰ P. Zimmer-Gembeck, *Intimacy dating goals and relationship satisfaction during adolescence and emerging adulthood: identity formation, age and sex as moderators*, „International Journal of Behavioral Development” 30 (2006) 2, s. 196, http://www.sdrs.info/documents/PDF/Z-g_IJBD.pdf [dostęp: 14.1.2015].

⁵¹ L. Witkowski, *Rozwój i tożsamość w cyklu życia*, Toruń 2000, s. 144.

Podsumowanie

Tematyka wkraczania w dorosłość, z uwzględnieniem transformacji od „ja” do „my”, pomimo swojej aktualności jest wciąż tematem zaniedbanym i wymagającym zgłębienia zarówno na polu teoretycznych, jak i empirycznych poszukiwań. Przedstawione wyniki badań potwierdzają, że nastąpiła dewaluacja społecznych czynników dorosłości na rzecz indywidualnych kryteriów intrapsychicznych. Dla ankietowanych studentów kamienie milowe dorosłości związane są z odpowiedzialnością, niezależnością, kontrolą emocjonalną oraz określonym systemem zachowań minimalizujących korzystanie z używek i angażowanie się w działania ryzykowne. Małżeństwo nie stanowi istotnego kryterium dorosłości, zajmując na 40 kryteriów dopiero 34. miejsce. Można zaryzykować stwierdzenie, że wkraczając rozwojowo w czas określany przez współczesną psychologię jako okres „wyłaniającej się dorosłości”, młodzi ludzie jeszcze nie rozumieją, czym w swej istocie jest małżeństwo. Są pełni obaw co do możliwości stworzenia satysfakcjonującego, długoterminowego i intymnego związku, posiadają deficyty emocjonalne, osobowościowe i komunikacyjne⁵², które utrudniają im zbudowanie odpowiedzialnej i twórczej relacji. Z mniejszymi lub większymi obawami zaczynają mierzyć się z wyzwaniem, jakim jest stworzenie relacji, w której ważniejsze będzie nie tyle bycie obok drugiego, ile stworzenie spełniającej obie osoby relacji z drugim człowiekiem. Na horyzoncie tej drogi widać już pierwsze ślady wkroczenia na szlak prowadzący ku dorosłości, w której bycie we dwoje jako „my” ma istotne znaczenie. Świadczy o tym choćby uwzględnienie przez ankietowanych, w pierwszej dziesiątce kryteriów dorosłości, czynnika wskazującego na istotność budowania rodzinnego poczucia bezpieczeństwa i troski o nie. Młodzi widzą też konieczność wychodzenia ze skupienia na sobie i swoich potrzebach na rzecz wczucia się w sytuacje innych.

Wydłużone moratorium związane z odroczeniem w czasie społecznych wymagań związanych z dorosłością daje młodym ludziom pomiędzy 18. a 30. r.ż. szansę na porzucenie młodzieńczej beztroski i wejście na ścieżkę dojrzałej dorosłości. Pierwszym krokiem w tej podróży ku dorosłości jest konieczność holistycznego obycia się ze sobą, samookreślenia, przyswojenia umiejętności, które pozwolą na bycie wiernym i gotowym do poświęceń człowiekiem, a więc współmałżonkiem i rodzicem. Młodzi potrzebują czasu, ale także kompetentnego wsparcia w świecie zdominowanym przez władzę pieniądza, gdzie szczególnie ceni się niezależność i autonomię, zdobywaną na drodze pozbawionej zasad rywalizacji i siły. We współczesnej gonitwie codzienności zapominamy, że każdy z nas jest wartością samą w sobie, a tę wartość można odczuć jedynie dzięki

⁵² Por. H. Pilarczyk, A. Wieradzka-Pilarczyk, *Psychologiczne i religijne aspekty...*, s. 191–201.

relacjom z innymi ludźmi. Brak życzliwej więzi i przyjaźni, brak intymnej relacji z drugą osobą prowadzą do znieczulenia serca i zahamowania naturalnej energii miłości, a to z kolei wywołuje obojętność i wprowadza niesprawiedliwość między silnymi a słabymi, pozbawia świat fundamentalnych wartości, takich jak miłość, troska czy poświęcenie. Odpowiedzialne bycie razem, w tym wejście na ścieżkę relacji małżeńskiej, stanowi dla młodego pokolenia nie tyle szansę na stawanie się dorosłym, ile horyzont podróży ku dorosłości. Małżeństwo z powodu swej istotności społecznej i kulturowej domaga się bowiem relacji dwóch dojrzałych i dorosłych osób.

Na kanwie przedstawionych rozważań pojawia się konieczność rozwinięcia teoretycznych i empirycznych poszukiwań związanych z diagnozą zasobów i deficytów młodych ludzi w obszarze gotowości i dojrzałości do małżeństwa. Przyjrzenie się wspomnianemu procesowi transformacji, już nie tylko pod względem wkraczania w dorosłość, lecz także ściślej wkraczania w małżeństwo, może wspomóc działania wychowawcze, formacyjne, profilaktyczne, przygotowujące młode pokolenie do odważnego wkraczania w dorosłe i dojrzałe relacje małżeńskie z odpowiedzialnym podjęciem się ról charakterystycznych dla danego stanu życia. Mankamentem prezentowanego artykułu jest to, że obejmuje jedynie pewien zawężony wymiar spojrzenia na dorosłość, wyłącznie pod względem jej kryteriów. Jednocześnie warto zaznaczyć, że zamierzonym celem prezentowanego tekstu nie było przedstawienie rozbudowanego aparatu badawczego z wynikami analiz statystycznych. Zaprezentowane wyniki badań miały na celu określić i niejako domalować tło dla teoretycznych rozważań. Poszerzenie części empirycznej o inne obszary funkcjonowania osób pomiędzy 18. a 35. r.ż., takie jak poczucie satysfakcji życiowej, dobrostan czy chociażby poczucie samotności, mogłyby rzucić na proces wkraczania w dorosłość jeszcze nowe światło. Ponadto poszerzenie grupy badawczej o bardziej reprezentatywną próbę pozwoliłoby osobom wspierającym narzeczonych — rodzicom, duszpasterzom, formatorom — na odpowiednie, indywidualne wsparcie młodych ludzi w procesie kształtowania ich jako dorosłych i dojrzałych małżonków.

Podsumowując, trzeba podkreślić to, że okres „wyłaniającej się dorosłości” odgrywa istotną rolę w procesie stawania się dorosłym, a optyka przyszłego małżeństwa ukierunkowuje działania rozwojowo-formacyjne na przechodzenie od skupienia na sobie do świadomej decyzji bycia z innymi i dla innych. Warto zaznaczyć, że znaczący dorośli powinni brać także w tym procesie czynny udział przez: 1. ukazywanie małżeństwa jako daru i powołania do wielowymiarowego rozwoju ku pełni człowieczeństwa; 2. motywowanie do dobrego wykorzystania czasu wkraczania w dorosłość przez rozwijanie kompetencji edukacyjnych, społecznych i psychologicznych; 3. pomoc w rozwijaniu umiejętności radzenia sobie z sytuacjami zaskakującymi i krytycznymi; 4. wsparcie emocjonalne, uczenie zarządzania trudnymi emocjami, rozwijanie umiejętności komunikacyjnych;

5. bycie inspiratorem towarzyszącym w procesie zmiany, uwolnionym od ocen i pozwalającym na błędy; 6. dawanie przykładu i dzielenie się świadectwem osobistej drogi opartej na realnym doświadczeniu. Na koniec, wyznaczając jeszcze jeden kierunek badań w prezentowanym temacie, warto postawić sobie pytanie, w jakim stopniu działania wychowawcze, edukacyjne i formacyjne spełniają aktualnie tę funkcję.

Bibliografia

- Arnett J.J., *Are College Students Adults? Their Conceptions of the Transition to Adulthood*, „Journal of Adult Development” 4 (1994) 1, s. 213–224.
- Arnett J.J., *Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties*, „American Psychologist” 55 (2000), s. 469–480.
- Arnett J.J., *Learning to stand alone: The contemporary American transition to adulthood in cultural and historical context*, „Human Development” 41 (1998), s. 285–315.
- Arnett J.J., *Young people’s conceptions of the transition to adulthood*, „Youth & Society” 29 (1997), s. 3–23.
- Arnett J.J., Taber S., *Adolescence terminable and interminable: When does adolescence end?* „Journal of Youth and Adolescence” 23 (1994), s. 517–537.
- Bakiera L., *Postawy młodych dorosłych wobec małżeństwa*, „Psychologia rozwojowa” 13 (2008) 3, s. 67–78.
- Barnett R.C., Gareis K.C., James J.B., Steele J., *Planning ahead: College seniors’ concerns about career-marriage conflict*, „Journal of Vocational Behavior” 62 (2003), s. 305–319.
- Brown S.L., Sanchez L.A., Nock S.L., Wright J.D., *Links between premarital cohabitation and subsequent marital quality, stability, and divorce: A comparison of covenant versus standard marriages*, „Social Science Research” 35 (2006), s. 454–470.
- Brzezińska A.I., Kaczan R., Piotrowski K., Rękosiewicz M., *Odroczona dorosłość: fakt czy artefakt?*, „Nauka” 4 (2011), s. 67–107.
- Buchmann M.C., Kriesi I., *Transition to Adulthood in Europe*, „Annual Review of Sociology” 37 (2011), s. 481–503.
- Carroll J., Badger S., Willoughby D., Nelson L., Madsen S., McNamara Barry C., *Ready or Not? Criteria for Marriage Readiness Among Emerging Adults*, „Journal of Adolescent Research” 24 (2009) 3, 349–357.
- Cohen P., Kasen S., Chen H., Hartmark C., Gordon K., *Variations in patterns of developmental transitions in the emerging adulthood period*, „Developmental Psychology” 39 (2003), s. 657–669.
- Coontz S., *The World Historical Transformation of Marriage*, „Journal of Marriage and Family” 66 (2004) 4, s. 974–979.
- Grulowski B., *Sakramentalność małżeństwa w aspekcie psychologicznym*, Pelpin 2006.
- Gurba E. *Wczesna dorosłość*, w: *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Warszawa 2011, s. 287–311.
- Inicjacja seksualna*, <https://osrodkiterapii.pl/coraz-nizszy-wiek-inicjacji-seksualnej-jak-to-wyglada-w-polsce-i-innych-krajach/> [dostęp: 1.2.2024].

- Janicka I., *Perspektywy związków kohabitacyjnych*, w: *Psychologia rodziny, Małżeństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań*, red. T. Rostowska, Warszawa 2009, s. 47–59.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994.
- Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005.
- Larson J.H., *The Verdict on Cohabitation vs. Marriage*, „Marriage and Family” 23 (2001), s. 7–12.
- Marcia J.E., *Development and validation of ego — identity status*, „Journal of Personality and Social Psychology” 3 (1966) 5, s. 551–558.
- Marcia J.E., *Identity in adolescence*, w: *Handbook of adolescent psychology*, ed. by J. Adelson, New York 1980, s. 159–187.
- Miluska J., *Tożsamość kobiet i mężczyzn w cyklu życia*, Poznań 1996.
- Murawski R., *Problematyka wieku dorastania*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989, s. 10–26.
- Naude L., *To Be or Not to Be an Adult? Markers of Adulthood among South African Emerging Adults*, poster session, SEEA Conferences, Toronto 2019.
- Oleś P., *Psychologia człowieka dorosłego*, Warszawa 2012.
- Pilarczyk H., Wieradzka-Pilarczyk A., *Psychologiczne i religijne aspekty dojrzałości nupturientów do zawarcia sakramentalnego związku*, Poznań 2010.
- Pindur A., *Związki intymne okresu dorastania i wczesnej dorosłości a tożsamość psychospołeczna*, Poznań 2000 (niepublikowany maszynopis pracy magisterskiej).
- Przetacznik-Gierowska M., *Zasady i prawidłowości psychicznego rozwoju człowieka*, w: M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 1: *Zagadnienia wstępne*, Warszawa 2000, s. 54–87.
- Przybył I., *Od panieństwa do małżeństwa. Zmiana statusu a transformacja tożsamości*, „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 4 (2016), s. 233–246.
- Rocznik Demograficzny 2023, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2023,3,17.html> [dostęp: 15.3.2024].
- Ryś M., Sztajnerwald T., *Psychologiczne aspekty dojrzałości do małżeństwa*, „Fides et Ratio” 37 (2019) 1, s. 158–183.
- Slany K., *Socjo-demograficzne aspekty „syndromu opóźniania” i jego konsekwencje dla polityki społecznej*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 17 (2006), s. 13–25.
- Stańczak J., Stelmach K., Urbanowicz M., *Małżeństwa oraz dzietność w Polsce*, GUS, 2016, <https://tiny.pl/7xkht> [dostęp: 15.1.2020], https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Marriages_and_births_in_Poland/pl&oldid=265876#Wzrost_wieku_kobiet_rod.C4.85cych_dziecko [dostęp: 15.3.2024].
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012.
- Tanner J.L., *Recentring during emerging adulthood: A critical turning point in lifespan development*, w: *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century*, ed. by J.J. Arnett, J.L. Tanner, Washington DC 2006, s. 21–55.
- The nations of Europe by the average age at first marriage*, <https://www.worldatlas.com/articles/the-nations-of-europe-by-the-average-age-at-first-marriage.html> [dostęp: 15.6.2023].
- Tyszka Z., *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974.
- Van de Velde C., *Devenir adulte Sociologie comparée de la jeunesse en Europe*, Paris 2008, <https://journals.openedition.org/osp/1876> [dostęp: 15.3.2024].

- Vespa J., *The Changing Economics and Demographics of Young Adulthood: 1975–2016*, „Current Population Reports” (2017), <https://głga.info/wp-content/uploads/1/2017/04/Changing-Economics-Demo-of-Young-Adulthood.pdf> [dostęp: 1.2.2024].
- Walczak A., *What Does It Mean to Be an Adult? Adulthood Markers in the Perspective of Emerging Adults*, „Emerging Adulthood” 11 (2023), s. 1335–1345.
- Wasilewska Ż.M., „Wartości i kształtowanie się tożsamości a postrzegana jakość związku ko-habitacyjnego, w: *Młoda psychologia*, red. E. Topolewska, E. Skimina, S. Skrzek, t. 2, Warszawa 2014, s. 125–143, <https://liberilibri.pl/> [dostęp: 15.3.2024].
- Wieradzka-Pilarczyk A., *Tożsamość religijna młodych Polaków*, Poznań 2015.
- Wiszejko-Wierzbička D., Kwiatkowska A., *Wchodzenie w dorosłość. Ogólnopolskie badanie młodych Polaków w wieku 18–29 lat*, „Studia Socjologiczne” 229 (2017) 2, s. 147–176.
- Witkowski L., *Rozwój i tożsamość w cyklu życia*, Toruń 2000.
- Zimmer-Gembeck P., *Intimacy dating goals and relationship satisfaction during adolescence and emerging adulthood: identity formation, age and sex as moderators*, „International Journal of Behavioral Development” 30 (2006) 2, http://www.sdrs.info/documents/PDF/Z-g_IJBD.pdf [dostęp: 14.1.2015].